بوونەوەری نابوود لە مۆدێرنێتی ئەزموونیدا

جەبار جەمال غەریب

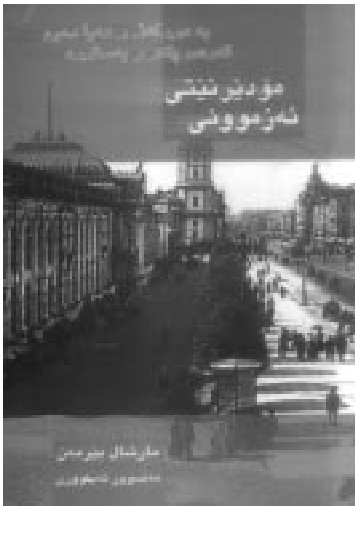

جیهانی ئاڵۆزی ئەمرۆ تەنها لە داگیرکردنی ئینساندا نییە لەلایەن ئەو هەموو «کەلوپەلە ماتریالییەی» ڕۆژانە داگیری دەکات و توانای «ئینسانەکان وەک تاک» زۆر لە توانای ئەو مەتریاڵە مادییانە کەمترە و ئەسڵەن مرۆڤ بەبێ ئەو ئامێرانە مانایەکی بۆ نەماوەتەوە، بەڵکو لە هەموو دۆخەکە «ڕۆحی» مرۆڤ پەرتەوازە و نامۆ ماوەتەوە.

خوێندنەوەی فەزای پێوەندی «دوای مۆدێرنیزاسیون» و دۆزینەوەی نهێنییە قووڵەکانی ناخی نامۆی تاکەکان کاری هەرە لە پێشی پەیامی فیکرە.

من «مارشاڵ بێرمەن Marshall Berman» بە یەکێک لەو بیریارە گەورانە دەزانم کە لە هەموو کارەکانیدا لە ڕێگای خوێندنەوەی دیاردەکانەوە نهێنییە هەرە قووڵەکانمان بۆ کەشف دەکات، بە تایبەتی لە کتێبی هەرە بەناوبانگی کە وتەیەکی کارڵ مارکسی بۆ کردۆتە ناونیشان «All that is Salid melts into air» مەنسووری تەیفووری ئەو ناونیشانەی بە کەڵک وەرگرتن لە (نالی) بەو جۆرە دەکاتە کوردی «بە دووکەڵ و هەبا دەبێ ئەوەی پتەو و بەستووە» ئێمە هەرزوو ئەو وتە بەناوبانگەی مارکسمان دێتەوە یاد کە لە مانیفێستدا «Futurist Manifestos» دەڵێت «سیستەمی سەرمایەداری مەرگی خۆی لە هەناوی خۆیدا پەروەردە دەکات».

بەلای منەوە خاڵی هەرە گرنگ لە مۆدێرنەدا ئەوەیە ڕاستە مرۆڤەکان وێکڕا بە پرۆسەی مۆدێرنیزاسیۆندا تێدەپەڕن، بێ گومان لە ڕووی بابەتییەوە، بەڵام ئەزموونی مۆدێرنەیان جیاوازە چ لە ئاستی شەخسی لە بەکارهێنانی بابەتەکاندا «ئامێرەکان» چ لە ئاستی «ڕۆحی» جەماوەری مۆدێرن بەسەر چەندین لەتی پەرتەوازەدا بەش دەبن، هەریەکە بەزمانی خۆی دەدوێ، ئایدیای مۆدێرنێتی... زایەڵە و قووڵایی خۆی دەدۆڕێنێ و توانای بۆ ڕێکخستن و بەماناکردنی ژیانی خەڵکان نامێنێ.

* * *

«ڕۆسۆ یەکەم کەسە وشەی مۆدێرنیست بەشێوەیەک بەکاردێنێ کە دواتر لە سەدەی نۆزدە و بیستدا باو دەبێ» ڕۆسۆ بە پەرەدان بە تێگەیشتنی مۆدێرنە لە ڕۆمانی «ڕۆمانتیک»دا ئەوە ئاشکرا دەکات کە ئەمە جیهانێکە تێیدا «چاک، خراپ، جوان، ناحەز... بوونیان تەنیا بوونێکی لۆکاڵ و بەرتەسکە.

ئەگەر «سەدساڵێک بچینە پێش»

بۆدیاریکردنی مۆدێرنەی سەدەی نۆزدەیەم، ئەوەی کە ئینسان و جوگرافیا و پانتایی شار داگیردەکات، ماشێن، کارگە و دەزگا پیشەسازییەکان، ڕێگەی شەمەندەفەر، ڕۆژنامەی ڕۆژانە و تێلیگراف، تەلەفۆن کە هەر هەموو پێوەندییە خێرایەکان دروست دەکەن و بەرکەوتنی مرۆڤەکان کەم دەکەنەوە، بێرمەن لە دوای وێنەی گرتن و دیاریکردنی دیاردەکانی مۆدێرنە و ڕووخانە ترسناکەکانی ناخی مرۆڤ پیشان دەدات، وتە بەنێو بانگەکەی دەگات «مۆدێرنیستە مەزنەکانی سەدەی نۆزدەیەم، هەر هەموویان بە کەفوکوڵەوە هێرش دەکەنە سەر ئەم ژینگەیە و دەیانەوێ بیڕووخێنن یان لە دڵەوە هەڵیتەکێنن، کەچی هەموویان سەیر تێیدا هەست بەحەوانەوە دەکەن».

مارشاڵ بێرمەن لەسەر دوو لە هەرە گرنگترین مۆدێرنیستییەکانی سەدەی نۆزدەیەم دەوەستێ و شوێنە هەرە نهێنییەکانی نووسینەکانیان ڕووناک دەکاتەوە ئەوانیش «فرێدریک نیتشە و کارل مارکسن»، لێرەدا ئەوە بیرمەنە کە ڕەگە قووڵەکانی مۆدێرنە لەو دیو نووسینەکانی مارکسەوە دەبینێتەوە، کە پێشتر وا ڕاگەیەندراوە کە مارکس هیچ پێوەندییەکی بە مۆدێرنیزمەوە نییە. مارکس لەلایەنێکی بنەڕەتی مۆدێرنە دەدوێ کە کرێکارانن «کرێکاران، ئەوان بە قەد ماشێنەکان، داهاتەی سەردەمی مۆدێرنن».

کرۆکی ئەو کتێبە و کرۆکی فیکری مارکس لەسەر ئەو چینە تازەیەی ناوی «بورژاوی» لێنابوو، دواتر لەسەرداهێنانەکانی سەرمایەداری، ئەوەیە کە هەموو توخمەکان دوژمنەکانیان، تۆوی مەرگیان لەناخی خۆیاندا هەڵدەگرن. بۆنموونە یەک پارچەی ڕۆح و بوونی حەقیقەتی ڕەها لە ئایینەکاندا «لە مەسیحیەتدا»، ئەو عەقیدە و فیکرە نەگۆڕ و لەشکان نەهاتوانەی پاپا و پیاوانی کەنیسە هەڵگری قورسی لێکەوتەوە کە دواتر بوونە هۆی وێرانبوونی مەسیحیەت و سەرهەڵدانی گۆڕان و کەوتنی دەسەڵاتی دینی کە نیتشە بە «مەرگی خودا» و «سەرهەڵدانی نێهلیزم» ناویان دەبات «نیتشە ڕێک چۆن لەبەرهەمەکانی مارکسدا بینیمان، ڕووبەرووی جیهانێک دەبێتەوە تێیدا هەموو شتێک ئاوسی دژی خۆیەتی».

ئەگەر ئەوە خاڵی یەکەمی لێکچوون بێت لەنێوان مارکس و نیتشە «بێگومان من خاڵە ناکۆکەکان ناخەمەڕوو» ئەوە خاڵی دووەم لەنێوان ئەو دوو پیاوە گەورەی مۆدێرنە ئەوەیە کە هەردووکیان باوەڕیان بە هاتنە ئارا یان سەرهەڵدانی ئەو کتێبە لەناو پانتایی مردووی ڕۆشنبیری کوردیدا نەبێت لە هەر جێگاو بە هەر زمانێکی دیکە چاپ و بڵاوکرابێتەوە، جووڵانەوەیەکی فیکریی دروست کردووە و بەشدارییەکی گەورەی فراوان بوون و پێکهێنانی کیانی ڕۆشنبیریی هەر کەسێک کردووە.

من هەر بۆ ئەوەی تۆی خوێنەر بزانی ماریشال بێرمەن چۆن لەمۆدێرنیتە دەدوێ، بۆ ئەوەی ببینی مۆدێرنیتە چۆن بە بەردەمتدا گوزەر دەکات، هەوڵ دەدەم ئەو کتێبە لە سیستەمێکی «واتاییدا» فڕێ دەمە ناو مەتریاڵەکانی دەوروبەرتەوە، هەوڵدەدەم لەنێوان تۆی هاووڵاتی و ماتریاڵەکاندا پێوەندییەک بدۆزمەوە،نابێ ئەوەش لە بیرکەین کە میتۆد و دەستەواژەکانی بێرمەن دواتر کاریگەریی ڕاستەوخۆیان بەسەر تەواوی ڕۆشنبیرانی دنیا هەبووە.

* قۆناغەکانی مۆدێرنیتە

بێرمەن قۆناغەکانی مۆدێرنیتە بۆ سێ قۆناغ بەپێی «کات دابەش دەکات قۆناغی یەکەم کە لە نزیکی سەرەتای سەدەی شازدەیەم تا کۆتایی سەدەی هەژدەیەم دەخایەنێ. بێگومان خەڵکان لە ئان و ساتی دەسپێکردنی ئەزموونی ژیانی مۆدێرنەدا هێشتا بە باشی نازانن چییان بەسەرهاتووە. قۆناغی دووەمی مۆدێرنە «بەپێی مەبەستی بێرمەن» بە شەپۆل یان ڕاپەڕینی شۆڕشگێڕانەی دەیەی ١٧٩٠ وەدەست پێدەکات. سەرجەم ئەو جەماوەرە لەم هەستەدا هاوبەشن کە لە سەردەمێکی شۆڕشگێڕانەدا دەژین. قۆناغی سێیەم مۆدێرنەی سەدەی بیستەمە لەم قۆناغەدا پرۆسەی مۆدێرنیزاسیۆن هێندە پەرە دەگرێ کە بە کردەوە هەموو جیهان دەگرێتەوە.

* بێگومان دیاریکردنی مێژووی مۆدێرنە بەو شێوە بەرجەست و دیارە «ڕۆژهەڵات» و بەتایبەتی وڵاتی ئێمە ناگرێتەوە.

مرۆڤێکی تازە هەیە مرۆڤێک کە ئەودوو فەیلەسووفە لەپێناسەکردنیدا

لێک جیادەبنەوە. ناتوانم لێرەدا پێناسەی نیتشەبۆ مرۆڤی مۆدێرن دووبارە نەکەمەوە «ئێمەی مرۆڤی مۆدێرن. ئێمەی نیوە بەر بەر. ئێمە تەنیا ئەوکاتە لە چەڤی خۆشی و بەختەوەریداین کە زیاد لە هەموو کاتێک لەبەردەم مەترسیداین».

* * *

سەدەی بیستەم سەدەیەکی کراوە و پڕ داهێنانە، ئەو سەدەیە چەند کراوەیە، ئەوەندەش پڕە لە سیحری «بوونی مرۆڤ» ئەو سەدەیە گەشاوەترین سەدەیە لە ڕووی داهێنانەوە لە بواری بیناسازی و پەیکەرسازی و هونەر و ڕۆمان تا دەگاتە هەموو بوارە زانستییەکان «پزیشکی و فیزیا و کیمیا و فەلەکناسی..تاد». جگە لەو هەنگاوە جەسوور و پتەوانەی لە بوارەکانی ئەنترۆپۆلۆژی و زانستە مرۆڤایەتییەکانەوە نران. لەو سەدەیەدا مرۆڤ لەخۆناسین و دەست خستنە سەر نهێنییەکانی خۆی زۆر نزیک بۆوە. کات لەبەردەم مرۆڤدا کورت بۆوە و شوێن تا ئاستی بچووکترین «یەکەی پێوانە» بچووک بۆوە. دەتوانم بڵێم ئەو سەدەیە هێندەی تەواوی مێژووی مرۆڤایەتی نووسەر و فەیلەسووف و هونەکار و زانای بەرهەم هێناوە. بەڕای من تاکە بەربەست لەبەردەم هەموو مرۆڤایەتیدا «بەتایبەت لەو سەدەیەدا کە مۆدێرنە لە پلەی باڵادایە» تەنها و مێژووە. مێژووی ئینسان خۆی، مێژووی نەتەوەکان و مێژووی دین... لەو سەدەیەدا پێوەندی لەنێوان مۆدێرنەی جیهانی و کولتووری لۆکاڵ دەگاتە باریکترین و بێهێزترین ئاستی خۆی.

هەرچەندە ڤیبەر لە پێناسەی هاوچەرخەکانی خۆیدا دەنووسێ «هەندێ پسپۆڕی بێ ڕۆح و هەندێ چێژ پەرستی بێ دڵ، ئەم بوونەوەرە نابوودە [بێ گومان لای ڤیبەر] مرۆڤی مۆدێرن، ئەسیری ئەووەهمەیە کە بە ئاستێکی گەشە و پەرەسەندن گەیشتووە کە مرۆڤ تا ئێستە چ کات پێی نەگەیشتووە.» ئەگەر سەرنج بدەینە بیرورِا بە ناوبانگەکانی «ڤیبەر» لە کتێبی The Protestant Ethic and the spirit of Capitalism، کە لە ساڵی ١٩٣٠ بڵاوی کردۆتەوە هەمیشە لە جیاتی «He» کە بۆ مرۆڤ یان کەسی ئاقڵ بەکاردێت ئەو هەمیشە وشەی «this» یان «this creature» بەکاردێنێت بۆ ئەوەی هەمیشە ئەو ڕایەمان لا بەرجەستە بکات کە مرۆڤ لە کائینێکی زیندووی خاوەن بوونێکی سەربەخۆ و هەست و سۆز بۆتە (شتێک» یان بوونەوەرێکی بێ دڵ.

بێگومان ئەو ڕەخنە توندەی «M. Weber» یەکێکە لە ڕەخنە هەر توندەکان کە لە «مرۆڤی مۆدێرن» گیراون و دواتر بیریاران بە چەندان شێوە پەرەیان بەو ڕەخنەیەداوە.

* * *

نا جێگیری لە پەیام و پێناسەکاندا، گۆڕانە یەک لەدوای یەکەکانی «مرۆڤی مۆدێرن» بزواندن و گومانکردن لە هەرە «موقەدەسەکانی» ڕۆحی مرۆڤ و هەتا فەرامۆشکردن و بە کەم تەماشاکردنی داهێنانەکانی خۆی لەبەردەم داهێنانێکی نوێدا بوونە خولیا و دیاردەی جیهانی مۆدێرن تەعریفەکانی مارکس و نیتشە بۆ مرۆڤ، لێکۆڵینەوە وردەکانی فرۆید لەسەر ئاکار و کەسیەتی مرۆڤ لەسەر بنەمای ئاگایی و نائاگایی، توانای زەینی «Super ego, ego, id» سەردەمێک لەسەر دەستی هێربێرت مارکۆزە «مرۆڤی تاکڕەهەند» جێگای ئەو دابەشکردنە دەگرێتەوە دواترلە لای بیریارانی کۆتایی سەدەی بیستەم بۆ نموونە «فوکو» دابەشکردن و تەعریفێک بۆ مرۆڤ لەسەر ئەو بنەمایە لە ئارادا نامێنێ، مرۆڤی تاکڕەهەند «One-Dimention Man» بەو مرۆڤانە وەسف دەکرێن کە «خۆیان بە کاڵاکانیان دەناسنەوە، ئەوان ڕۆح و گیانی «خۆیان یان کەسیەتی خۆیان» لە ئامێر و تەسجیل و ماڵ و کەلوپەلی مەتبەخی خۆیاندا دەدۆزنەوە».

ئامێری بەکارهاتوو، ئامێری دروستکراوی دەستی مرۆڤ و کارگەکانی لەکاردانەوەیەکی پێچەوانەدا ڕۆڵی گرنگ و دیاری خۆیان لە بەخشینی سیفات و کەسیەتی دیاریکراو بە مرۆڤ دەگێڕن.. ژیان لە خانوویەکی مۆدێرن و جلوبەرگی پڕ فەنتازیای کارگەکان و ڕەنگ و جۆری ئۆتۆمبیل لە دیاری کردنی سیفاتەکانی کەسەکان ڕۆڵی گرنگ و هەرە لە پێشیان هەیە.

ئەگەر ئیجازە لە ماریشال بێرمەن وەرگرین و هەر لەسەر سەبکی ئەو لە کاریگەری کەلوپەلی بەکارهاتوو هەتا لەسەر «فیسیۆلۆژیای» مرۆڤ وردبینەوە.

(١) دەست وەک یەکەم ئەندامی «لە پێشی» مرۆڤ بۆ کارکردن و بەکارهێنان. ناسک بوونەوەی دەستی مرۆڤ «بۆ نموونە

کرێکارێک» لە سەرەتای مۆدێرنەدا لەگەڵ هەمان دەست لە کۆتایی سەدەی ڕابردوودا. لە سەرەتای مۆدێرنەدا هەر لەکاتی «تەوقەکردندا» هەست بە زبری دەست و وشکی و دەمارەکانی دەکەی، شێواوی ماسوولکەکانی و دەرپەڕینی ئێسکی. لە کۆتایی سەدەی ڕابردوو، دوای ئەوەی مۆدێرنە ئامێرەکانی بەکارهێناو کارکردن لەوپەڕی گونجاویدا دێنێتە بەرهەم، ئیدی ئەوەی وزە مەسرەف دەکات، ئەوەی بەرەو ڕۆحی کاری سەخت دەبێتە ئەندامی هەرە لە پێشی کار، دەستەکان نین و ئامێرەکانن، لێرەوە دەستەکان نابنە پێناسەی کرێکار، دەستی کرێکار و فەرمانبەرێک لێک جیا ناکرێنەوە.

(٢) پێیەکان وەک دوو ئەندامی «هەڵگر»، ئەو دوو ئەندامەی کە تا مردن مەحکومە بەوەی خاوەنەکەی هەڵگرێ. مۆدێرنە لە چەند لاوە و بە ئاستی جیاواز کاری لە پێهاتە و شێوەی پێ کردووە، هەر لە جۆر و ستایلی پێڵاو، گۆرەوی تا کرێم و دەرمانی بۆن بڕو زیندووکەرەوە، ئەوە جگە لەو هەموو ئامێر و هاوکارانەی کە هاوکار و یارمەتی دەری «پێیەکانن» لە گواستنەوە و هەڵگرتنی جەستەی مرۆڤدا. هەموو ئەوانە بەشداری ڕاستەوخۆ دەکەن لە پێکهاتە و نەشێوانی پێیەکاندا.

هەریەکە لە ئەندامانی جەستە شوێنی گۆڕانکارییە قووڵەکانی مۆدێرنەی پێوە دیارە، چ ئەندامەکانی ناوەوەی مرۆڤ چ ئەندامە دیارەکان لێرەدا من دەگەمە ئەو ئەنجامەی کە داهێنراوەکانی مرۆڤ بەتایبەتی لە سەردەمی مۆدێرنەدا لێکەوت و کاریگەری چاوەڕواننەکراویان هەبووە، بۆیە تاکەکانی لە شوێنێکدا هەستیان بە بچووکی و بێ توانایی خۆیان کردووە لە بەرانبەر هێز و تواناییان، ئەوەش لەشوێنێکدا کاریگەریی ڕاستەوخۆی لەسەر نامۆبوون و شێواندنی پێوەندییە کۆمەڵایەتییەکانیش هەیە.

* * *

مۆدێرنە جووڵانەوەیەکی یەک ئاراستە نەبوو، کە لە ڕێکەوتێکی داریکراوەوە دەست پێبکات و لە شوێنێک کۆتایی بێت، مۆدێرنە دەستی گەیشتە دوایین خاڵەکانی جوگرافیا، لەدوای هێڵەکانی پانی و درێژی و تێپەڕی، لەسەر هەموو ئاستەکان، ئاستی کۆمەڵایەتی و فیکری و ئابووری و ئەدەب و شێوەکاری و هونەر کاریگەریی قووڵ و بەرچاوی جێهێشت، پڕ کێشی کردە ناخی بابەتە ڕۆحییەکان و لەنائاگایی کۆمەڵگادا بەوپەڕی بێڕەحمی کاری خۆی کرد.

دەشێ میشێل فوکو دیارترین بیرمەند بێت «کە بیرمەن بەتاقە نووسەر» ناوی دەبات کە لە کۆتاییەکانی سەدەی ڕابردوو تۆکمەترین قسەکانی خۆی سەبارەت بە مۆدێرنێتی کردبێت، بەتایبەتیش کاتێک لە ڕوانگەی ڤیبەرەوە لەبارەی قەفەزی ئاسنین و بوونەوەرانی نابوودەوە «مرۆڤی مۆدێرن» کە ڕۆح و گیانیان بە میلەکانی قەفەزەوە گیرساوەتەوە، هەر بەپێی ئەو تێڕوانینە لە دنیابینی فوکودا نیشانەی ئازادی «مرۆڤی نابوود» نابینین.

بێرمەن لەوپەڕی ئاگاییەوە بە سەلیقەی خۆی، دوا دێڕەکانی خۆی لەسەر فوکو و هەموو ئەو ڕووناکبیرانە دەنووسێ کە دەیانەوێ لە «قەفەزە ئاسنینەکەی» فوکودا بخنکێن کە چەند جار لە قەفەزەکەی ڤیبەر ترسناکترە.

ئەو بێئومێدی و دەستەوەستانییەی نەوەی حەفتاکانی سەدەی ڕابردوو تووشی دەبن فوکو دەگەیەنێتە ئەو ئەنجامەی «کە هەر هەوڵ و خۆڕاگرییەک دژی ستەم و نادادپەروەرییەکانی ژیانی مۆدێرن، هەوڵێکی بێ ئەنجامە، چونکە تەنانەت ئەو خەونانەش کە بە ئازادییەوە دەیبینین، تەنیا ژمارەی ئەڵقەکانی زنجیری کۆیلەتیمان زیاد دەکات، بەڵام بێرمەن لە کۆتایی ئەو ڕستەیە بەئاگادێت و لە خەتەر و بێڕەحمی وشەکانی بە ئاگادێتەوە، بۆیە دەنووسێ «لە بێهوودەیی تەواوەتیدا لانی کەم دەتوانین پشوو بدەین»

تێبینی: بە درێژایی ئەم وتارە هەوڵم دا خۆم لە ڕۆحیەت و سەبکی مارشال بێرمەن دوور خەمەوە، بەڵام زۆر بەداخەوە بە هەموو هێزییەوە قەڵەمەکەمی داگیرکردبوو. ئەم وتارە تەنیا پێوەندی بە بەشی یەکەمی کتێبی «مۆدێرنێتی ئەزموونی»یەوە هەیە. بەو نیازەی بەشەکانی دیکە لە داهاتوودا بڵاوبکەینەوە.

* تاکە سەرچاوەی ئەو نووسینە کتێبی«بە دووکەڵ و هەبا دەبێ ئەوەی پتەو و بەستووە» لە نووسینی مارشال بێرمەن. کە مەنسووری تەیفووری بەوپەڕی وردی و ماندووبوونەوە کردوویەتی بەکوردی.